

תמורה בעבור הצלת נפשות

הרב בניה שושן, סגן – רב בה"ד 15

א. הקדמה

ב. מקורות המצווה להצלת נפשות

ג. האם רשאי לדרוש כסף על הזמן והממון שהוציא עבור ההצלה

ד. עד כמה נדרש המציל להוציא מכספו על מנת להציל את רעהו

ה. סיכום

א. הקדמה

אנשי כוחות ביטחון רבים ורוכשים במסגרת תפקידם הכשרה מקצועית-ביטחונית והכשרה רפואית. הכשרתם עשויה לסייע בידם להציל חיים במסגרת שרותם הבטחוני ובמסגרות אזרחיות שונות, ואין ספק שתרומתם למדינה היא עצומה במסגרות בהן הם משרתים ואף מחוצה להן, כאזרחים הנקלעים לאירועים מזדמנים⁴⁹.

זמנם של אנשי כוחות הביטחון מתחלק לשניים: זמן השהות במסגרת (צבא, משטרה וכד'), בה הם מחויבים למסגרת המערכתית להצלת חיי אדם. וזמן החופשה, בה על פי חוק הם אינם בתפקיד, ואינם מחויבים להגיע לאירועים שאינם מתרחשים בפתאומיות לנגד עיניהם, כפי שעוגן באופן רשמי בחוק 'לא תעמוד על דם רעך', בשנת 1998⁵⁰, למעט מקרה בו הם התבקשו לכך על ידי הוראת שעה ממפקדם, שאז הם מחויבים להגיע⁵¹.

לצורך הבנת השאלה, אספר מעשה שהיה בקצין בכיר בכוחות הביטחון ששרת בגזרה מבצעית סגורה במשך מספר שבועות, הקצין תיכנן חופשה יקרה מאוד בחו"ל למשפחתו,

49 שאלת המאמר יכולה להיות נכונה גם לכל אזרח, אך נכתבה דווקא ביחס לאנשי כוחות הביטחון, בשל הכשרתם המיוחדת בנושאי ההצלה והחילוץ ומציאות חייהם הגובה מהם מחיר משפחתי וכלכלי גבוה אף שלא בזמני התפקיד. כמו כן, לא מדובר בתמורה עודפת עבור ההצלה אלא בכיסוי הפסדים שנגרמו למציל כתוצאה מפעולת ההצלה. עוד אציין, כי ישנן סוגיות רבות הכרוכות בנושא זה, כגון: הכנסת אדם עצמו לספק סכנה על מנת להציל חיים של אדם אחר, האם מותר לאדם להציל עצמו בממון חברו ועוד, אך מפתת קוצר היריעה וריבוי תתי הנושאים, לא אדון בהם.

50 זו לשון חוק 'לא תעמוד על דם רעך':

"(א) חובה על אדם להושיט עזרה לאדם הנמצא לנגד עיניו, עקב אירוע פתאומי, בסכנה חמורה ומיידית לחייו, לשלמות גופו או לבריאותו, כאשר לא-ידו להושיט את העזרה, מבלי להסתכן או לסכן את זולתו. (ב) המודיע לרשויות או המזעיק אדם אחר היכול להושיט את העזרה הנדרשת, יראוהו כמי שהושיט עזרה לעניין חוק זה; בסעיף זה, "רשויות" – משטרת ישראל, מגן דוד אדום ושירות הכבאות".

51 פקודת מטכ"ל 31.0701 יציאה לחוץ לארץ בזמן חופשה.

לאחר שבועות שלא ראה אותם. סמוך לעלייתם למטוס האחרון ליעד הטיסה, הקציץ קיבל דיווח שבבניין הסמוך, ישנו מחבל שתפס בן ערובה. האם הוא מחויב ללכת ולסייע בכל מצב, אף בהפסד כספי של סכומי כסף גדולים, (מחיר כרטיסי הטיסה והטיול שלו ושל בני משפחתו)? והאם לאחר שיציל את בן הערובה יוכל לדרוש כסף על פי דיני התורה, עקב ההפסד הכספי שנגרם לו כתוצאה מהתעסקותו בפעולת ההצלה בה השתתף?

ב. מקורות המצווה להצלת נפשות

ישנה מצווה מהתורה להציל כל אדם מישראל הנתון בסכנת מיתה. המצווה הינה מדאורייתא. בתנ"ך מובאים הרבה סיפורי גבורה מופלאים של אנשים מעם ישראל שהצילו נפשות של אחרים, על אף שפעמים היה הדבר כרוך בסיכון נפשם. דוגמא לכך, אברהם אבינו היוצא למלחמה כנגד ארבעה מלכים ששלטו על חמישה מלכים אחרים, כדי להציל את לוט בן אחיו. וכן המיילדות העבריות שפרה ופועה, שנגזר על הזכרים להיזרק למים לאחר לידתם והם לא קיימו את גזרת פרעה על אף הסיכון שבכך. יותר מכך, הם דאגו להחיות את הילדים, כלומר, היה חשוב להם לעזור ולסייע לאחיהם היהודים הנתונים בצרה.

בתורה מוזכרים מספר פסוקים הנוגעים בעניין חובת הצלת הנפש של כל איש מעם ישראל, וכל פסוק מלמד על עניין אחר:

פסוק ראשון⁵²: "לא תעמוד על דם רעך".

פסוק שני⁵³: "והשבות לו".

פסוק שלישי⁵⁴: "ואהבת לרעך כמוך".

ואף לעניין שבת החמורה נלמד שמצווה לחלל שבת על כל ספק פיקוח נפש של יהודי. כדברי התלמוד הירושלמי⁵⁵:

"מניין שספק נפשות דוחה את השבת? רבי אבהו בשם רבי יוחנן (שמות לא): 'אך את שבתתי תשמרו...'. תני הוריו משובח, והנשאל מגונה, והשואל הרי זה שופך דמים. תני: כל דבר שהוא של סכנה אין אומר יעשו דברים בעכו"ם ובקטנים, אלא אפילו בגדולים בישראל".

52 ויקרא יט, טז.

53 דברים כב, ב.

54 ויקרא יט, יח.

55 יומא ח, הלכה ה. בתלמוד הבבלי מופיעים שני טעמים לחובה להציל יהודי ממוות תוך כדי חילול שבת, האחד הוא "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה" והשני הוא "וחי בהם" - ולא שימות בהם.

חובת ההצלה עולה גם מדברי הגמרא במסכת סנהדרין¹, הדנה במצווה "לא תעמוד על דם רעך". וזו לשונה:

"גופא: מניין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה רעה גוררתו או לסטין באין עליו שהוא חייב להצילו? תלמוד לומר: "לא תעמוד על דם רעך".

וכן פסק הרמב"ם²:

"כל היכול להציל ולא הציל - עובר על לא תעמוד על דם רעך. וכן הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול הוא בעצמו או ישכור אחרים להצילו ולא הציל, או ששמע גויים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנין לו פח ולא גילה און חברו והודיעו, או שידע בגוי או באנס שהוא קובל על חברו ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבליבו ולא פייסו וכל כיוצא בדברים אלה. העושה אותם עובר על לא תעמוד על דם רעך".

ובלשון דומה לזו של הרמב"ם נפסק אף בשולחן ערוך³. אחר שנתבררה לנו חובת ההצלה המוטלת על האדם הן מדין התורה והן מחובת הדין האזרחי הנוהג כיום בארץ ישראל, (אשר יסודו מושתת על פי התורה, וכפי שהקפידו לקוראו בשם מצוות התורה "לא תעמוד על דם רעך"), נדון בתוך דברי התלמוד והפוסקים על העניינים הממוניים הנלווים.

ג. האם רשאי לדרוש כסף על הזמן והממון שהוציא עבור ההצלה

1. סתירה בין מקורות התלמוד:

הגמרא במסכת קידושין⁴, דנה במקרה שכלב רץ אחרי אישה לטורפה, והאיש אומר לאישה התקדשי לי בכיכר, והיא אומרת לו תנהו לכלב. הגמרא מסתפקת אם האישה מקודשת שהרי מצד אחד יכולה לומר לו, מהתורה יש לך חובה להציל אותי ולכן לא עשית שום פעולה מיוחדת בשביל לקדש אותי, או שבהנאה שהציל אותה גומרת בנפשה להתקדש לו. למסקנה, הגמרא נשארת בתיקו.

הגמרא במסכת סנהדרין⁵, שואלת מאיפה למדים שהרואה את חברו שעומד לטבוע או שחיה רעה גוררתו או שלסטים תפסוהו שחייב להצילו? הגמרא עונה שלומדים זאת מהפסוק "לא תעמוד על דם רעך", ועל כך שואלת הגמרא למה לומדים זאת מהפסוק הנ"ל ולא נלמד

1 עג, א.

2 כך גם פוסק הרמב"ם להלכה בהלכות רוצח ושמירת הנפש א, יד.

3 חו"מ תכו, א.

4 ת, ב.

5 עג, א.

מהפסוק "והשבותו לו", כשם שיש מצווה להשיב את האבידה כך יש מצווה להשיב את אבדת גופו של חברו שלא ימות? למסקנה הגמרא עונה שחייבים ללמוד דווקא מהפסוק "לא תעמוד על דם רעך", שהרי מהפסוק "והשבותו לו" היינו למדים שלא צריך להוציא ממון בשביל להשיב את האבדה, וקמ"ל שצריך באבדת גופו לעשות הכל בשביל להשיב את האבדה, כולל להוציא ממון בעבור זה.

מהגמרא בסנהדרין קשה על הגמרא בקידושין, שהרי הפסוק "לא תעמוד על דם רעך", מלמד שאדם מישראל חייב להציל את חברו ואף להוציא ממון לשם כך, וממילא האיש לא יכול לקדש בממון שבו הוא מציל את אותה אישה, כיון שהוא כבר חייב לה אותו. אז היאך הגמרא מביאה גם צד שהאישה מקודשת? שאלה זו חזקה כל כך עד שהגמרא נשארת בתיקו! ואם כן כיצד האישה מקודשת?

2. תירוצי הראשונים לשאלה על הגמרא

המאירי⁶ מסביר שיש דין בגמרא⁷, שאם אדם בורח מפני רוצח, ומזיק בכריחתו לממון אחרים, הרי הוא חייב לשלם על הנזק אע"פ שהזיק בהיתר. ומקיש המאירי עיקרון זה אף על סוגייתנו, שאדם אשר מוציא ממון בשביל להציל את חברו, הניצל צריך לשלם את דמי ההצלה למציל, אע"פ שהמציל היה מחויב להוציא את הממון. כלומר, כל אדם המשתמש בממון חברו בשביל להניצל צריך לשלם לאחר מכן את הממון. ולכן כשאדם זורק את הככר לכלב, האישה צריכה לשלם לו את דמי הככר, אולם במקרה שלנו בגמרא האיש מחליט שבדמי הכיכר היא תתחייב לו הוא מקדש אותה ולכן היא מקודשת, כיון שהיא חייבת לו את דמי הכיכר.

מנגד, המאירי⁸ מביא שיטה אחרת אשר אינה מסכימה לדיוק מהמשנה שהאישה צריכה לשלם לו לאחר מכן את דמי ההצלה, ולכן לפי שיטתם לא מובן היאך הגמרא מביאה צד שהאישה מקודשת במחיר ההצלה הזו? הראשונים מסבירים עיקרון חשוב שנלמד מהגמרא⁹, שאדם המקדש אישה במעשה או בחפץ שמחויב בו מהתורה אסור לעשות כן לכתחילה, אבל אם עשה מקודשת. כמו אדם שמלווה ארבעה זוזים על מנת שיחזירו לו חמישה זוזים הוא עובר על לאו, שהרי לקח ריבית!

אבל האדם שלוה מחויב לשלם את הזוז החמישי אע"פ שזה ריבית, שהרי זה מה שקבעו מראש, ועיקרון זה מושלך גם לסוגייתנו, שאדם המקדש בכיכר שמחויב לזרוק לכלב בשביל

6 על מסכת קידושין ו, ב. וכן דעת הריטב"א שם.

7 בבא קמא קיז, ב.

8 המאירי שם, מביא שיטה נוספת בשם "יש אומרים".

9 קידושין ו, ב.

להציל את האישה, אולם אותו אדם מתנה את זריקת הככר לכלב בכך שהאישה תתקדש לו והאישה מסכימה¹⁰, אז ממילא היא מקודשת לו אע"פ שהוא מחויב מהתורה להצילה ללא כל דרישה ותמורה, ואולם כיוון שהם קבעו כך מראש, על אף שהיה מחויב להצילה, הרי היא מקודשת.

3. שיטת הרמב"ן

הרמב"ן בספרו תורת האדם¹¹, מסביר שלרופא אסור לדרוש שכר על רפואתו, שהרי הקב"ה אמר "מה אני בחינם אף אתם בחינם". ולכן כל ריפוי עצמו צריך לעשות בחינם¹², אבל במקרה שהרופא והמטופל קבעו על מחיר הריפוי מראש, חייב המטופל לשלם לו את כל מחיר הרפואה אע"פ שהוא עובר בכך על איסור, וזה בעצם חיזוק לתירוץ השני שאמרנו בראשונים, שהאישה מקודשת בכיכר, אע"פ שהמציל חייב להצילה מממונו הפרטי, ומכיוון שהאישה קיבלה על עצמה להתקדש ממילא מקודשת.

בשולחן ערוך¹³ פסק וז"ל:

"הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באין עליו או חיה רעה באה עליו, ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להציל, ולא הציל. או ששמע עכו"ם או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנים לו פח ולא גילה אוון חברו והודיעו. או שידע בעכו"ם או באנס שהוא בא על חברו ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבלבו ולא פייסו, וכיוצא בדברים אלו עובר על לא תעמוד על דם רעך".

ובספר מאירת עיניים העיר על אתר:

"שישכור אחרים: דאילו להצילו בגופו מודה שבותו לו נפקא, דאבידת גופו של חבירו צריך להשיב לו ומלא תעמוד על דם רעך מרבינן אפי' להוציא ממון ע"י שישכור אחרים להצילו צריך. וכתבו הרא"ש והטור בסימן זה ז"ל: מיהו אם יש לו ממון להציל עצמו חייב לשלם לחברו. והביאו ברא"ש ראייה לדבר. ומזהתימא שהשמיטו המחבר ומור"ם ז"ל:

ועינא חזאי שפיר, את חידושו של הגאון רבי שלמה קלוגר זיע"א בהערותיו חכמת שלמה¹⁴,

10 יש להעיר, כי אין בכך "מתנה על מה שכתוב בתורה" שתנאו בטל, ולכן יש מקום לפי התלמוד לקבל את התנאי.

11 תורת הבית, שער המיחוש - ענין הסכנה.

12 אולם יכול לגבות כסף על שכר הבטלה ממלאכה אחרת, אבל אנו כתבנו שיש איסור גביית שכר על עצם הריפוי עצמו.

13 שו"ע חושן משפט, תכו, א.

14 שם.

המסביר שכיוון שלמסקנת הגמרא למדים שחייב אדם להציל את חברו בשעת צרה מהפסוק "והשבתו לו", אשר פסוק זה מדבר על אבדה, ממילא כל מי שפטור מלהשיב אבדה רגילה פטור גם מלהשיב את אבדת הגוף. וביתר ביאור, הוא מציע לחדש שלא בכל מצב צריך להציל. ראיותיו בסוגייה יוצאות ממסקנת הגמרא¹⁵, בה למדים שאדם חייב להציל את חברו מהפסוק של חיוב השבת אבדה: "והשבתו לו", (שכשם שיש חיוב להשיב אבידה יש חיוב להשיב את אבדת הגוף), והלימוד "לא תעמוד על דם רעך" לא בא להחליף את "והשבתו לו" אלא רק בא ללמדנו שצריך לעשות הכל בשביל להצילו, ואפילו להוציא על כך ממון. וממילא כל האנשים יוצאי הדופן המוזכרים בגמרא¹⁶ הפטורים מלהשיב אבדה, פטורים גם מלהציל אדם בסכנה. נפקא מינה לסוגייתנו, שאם אדם מכובד הזדמן למצב שאדם אחר נתון בסכנה כגון אישה שרודה אחריה כלב ואם יזרוק את הכיכר לכלב בשביל להרגיעו הוא יבזה עצמו, יתכן ויהיה פטור מלהצילה, אך נשאר למסקנה בצריך עיון.

ואולם, הרבה מהפוסקים דחו ראיותיו, כדוגמת האגרות משה¹⁷ שכתב כי דבריו הינם טעות גמורה. וטעמו עמו, שכן בגמרא מבואר שפטור דווקא באבדה שהוא עצמו לא היה מחזיר משום כבודו, ורק באופן זה פטור מלהשיב גם לאחרים. אבל אם האבדה שווה הרבה, בוודאי הוא עצמו היה מזולזל בכבודו בכדי להשיבה, וקל וחומר לנידון דידן, שהרי חיי אדם שווים לאין ערוך מסתם אבדה, ואיך נאמר שאינה לפי כבודו?

ד. עד כמה נדרש המציל לתת מכספו על מנת להציל את רעהו?

הגמרא במסכת סנהדרין¹⁸, דנה במצווה "לא תעמוד על דם רעך":

"גופא: מניין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה רעה גוררתו או לסטין באין עליו שהוא חייב להצילו? תלמוד לומר: 'לא תעמוד על דם רעך'".

וברש"י שם דרש על הפסוק: "לא תעמוד על דם רעך": "לא תעמוד על עצמך משמע חזור על כל הצדדין שלא יאבד דם רעך".

15 סנהדרין עג, א.

16 סנהדרין יח, ב: "והתעלמת - פעמים שאתה מתעלם, ופעמים שאי אתה מתעלם. הא כיצד? כהן והוא בבית הקברות, זקן ואינה לפי כבודו, או שהיתה מלאכה שלו מרובה משל חברו - לכך נאמר והתעלמת".

17 חלק יורה דעה סימן קעד.

18 עג, א.

באחרונים ישנן מספר שיטות מרכזיות:

הרב אלישיב¹⁹ למד מדינא דגמרא שחייב המציל להוציא רק עד חומש מנכסיו, וז"ל: "גם ממו"ח הגאון רי"ש אלישיב שליט"א (וצ"ל), שמעתי שאין אדם חייב ליתן יותר מחומש נכסיו להצלת נפש מישראל. וטעמו הוא, שמקור החיוב להציל נפש הוא מהפסוק 'והשבותו לו' שבא לרבות השבת גופו. אם כן כשם שעבור מצות השבת אבידה אין אדם חייב להוציא כל ממונו, כך עבור הצלת חיי חבירו. ובמסכת סנהדרין עג מקשה הגמרא, למה לי קרא ד'לא תעמוד על דם רעך'? תיפוק ליה ממצות 'והשבותו לו'? משיבה הגמרא, שאלו היה נאמר רק 'והשבותו לו' היינו למדים שחייב להציל בגופו, אבל לא לשכור אחרים שיצילו, קא משמע לן שחייב גם לשכור אחרים. אם כן שמענו רק שחייבים לטרוח ולשכור אחרים שיצילו, אבל לא שמענו על יתרה מזו שיהיה חייב להוציא כל ממונו להציל נפש מישראל. וכן פסק גם הציץ אליעזר (יט, ב)."

בעל שאילת יעב"ץ²⁰ סבור שצריך להוציא את כל ממונו לצורך הצלה:

"ועוד נראה לי דכשיש עניים עטופים ברעב שיש לחוש שימותו ברעבון. אפילו מי שאין לו אלא כדי פרנסתו צריך לחלק להם מה שבידו. ולא ישאיר לעצמו רק כדי חייו, עד שיגיע למקום שישראל מצויים שיפרנסוהו. אף שיצטרך לחזור על הפתחים, אפילו לרבי עקיבא שלימד 'חייך קודמין לחיי חברך', דוק ותשכח."

היד רמה²¹ סובר שיכול לבקש חזרה את הכסף שהוציא עבור ההצלה וז"ל:

"ומסתברא לן דהיכא דטרח ואגר אגורי ואצליה שקיל מיניה (לוקח מהניצול את הכסף שהוציא), דעד כאן לא חייביה רחמנא אלא למטרח בלהדורי בתר אגירי, אבל לאצוליה בממוניה לא."

ה. סיכום

מן המאמר עולה, כי יש חובה לאדם להציל את חברו הן מצד דיני התורה והן מצד החוק הישראלי הנהוג כיום. לפי דיני התורה האדם מחויב אף להוציא הוצאות כדי להציל אדם אחר, כאשר יש פוסקים הסוברים שצריך להוציא עד חומש מנכסיו כדי להציל אדם אחר, ויש הסוברים כי עליו לתת את כל ממונו בשעת הצורך כדי להציל נפש מישראל.

ואולם בשאלה האם יכול המציל לדרוש את הסכום בעבור ההפסדים שנגרמו לו כתוצאה

19 מובא במאמר של חתנו הרה"ג הרב יצחק זילברשטיין שליט"א, (אסיא, ט).

20 א, ג.

21 סנהדרין עג, א.

מפעולות ההצלה וההוצאות אותם הוציא, מהניצול או מגורם אחר, הרי שעניין זה נתון במחלוקת הפוסקים. ונראה לעניות דעתי, שיש מקום לפצות את האדם המציל בגין הפסדיו אם מצד הניצול, ואם מצד גורם ממלכתי אחר, כדי לעודד אנשים לעסוק בהצלה ולא לחשוש מההפסדים שיגרמו להם כתוצאה מפעולה זו.